

SLECHTVALK. SMELLEKEN EN KLAPEKSTER IN FRIESLAND

Bijzondere Soorten Project (BSP) 1989-1995, drie soorten onder het vergrootglas

Michiel Versluys, Koert Scholten en Dick Schut

Evenals aan andere SOVON-projecten doen ook aan dit project in Friesland veel vrijwilligers mee. In Twirre van maart 1995 is al iets verteld over het Bijzondere Soorten Project (Scholten, Versluys & Schut 1995). In dit artikel schetsen we het voorkomen van drie vogelsoorten (Slechtvalk, Smelleken en Klappekster) op basis van de ingestuurde gegevens. Dit artikel verscheen in de nieuwsbrief van SOVON-Friesland van oktober 1995 in een iets andere vorm.

Inleiding

In het Bijzondere Soorten Project Niet-Broedvogels' (BSP/nb) worden losse waarnemingen van schaarse en zeldzame trekvogels en wintergasten verzameld. Op die manier kan inzicht worden gekregen over de verspreiding en aantalsontwikkeling van de verschillende soorten.

Deelnemers aan het project zijn niet gebonden aan inventarisatiegebieden, bezoekdata en -tijden. Van een geselecteerd aantal vogelsoorten kunnen de waarnemingen op voorgedrukte maandformulieren eenvoudig worden ingevuld. De waarnemingen worden per kwartblok verzameld. Een kwartblok is een vierkant van 2,5 x 2,5 km, ofwel een kwart van een Atlasblok (5 x 5 km). Van sommige zeldzame soorten moet een korte beschrijving worden gemaakt op het maandformulier. De formulieren kunnen gratis worden ingestuurd.

Sinds enige tijd zijn nieuwe formulieren in omloop, waarop alle soorten staan voorgedrukt die meedoen. Hierbij zijn enkele nieuwe soorten aan de lijst toegevoegd: Chileense Flamingo, Rosse Stekelstaart, Bokje, Befijster en Frater.

De ingestuurde formulieren zijn afkomstig van waarnemers uit Friesland en van waarnemers uit andere delen van Nederland die Friesland bezochten. Veel waarnemingen komen uit de bekende vogelrijke gebieden in onze provincie: de Waddeneilanden, de waddenkust van het vasteland, de IJsselmeerkust en de goede vogelkijkplekken in het binnenland, zoals de Jan Durkspolder bij Earnewâld. Uit enkele delen van de provincie komen minder formulieren binnen dan mag worden verwacht. Voorbeelden zijn: de vierhoek Franeker-Leeuwarden-Sneek-Bolsward, de omgeving van Dokkum, de IJsselmeerkust tussen

Lemmer en Oudemirdum, de omgeving Bergumermeer/de Leijen en de omgeving van Oosterwolde. Waarnemers uit die gebieden vragen we om hun gegevens op te sturen! Bedenk dat elke losse waarneming ons iets nieuws kan leren over het voorkomen van een soort. Vul desnoods alleen die soort(en) in, die je zelf leuk vindt of waar je speciale belangstelling naar uitgaat!

We geven hieronder een beschrijving van het voorkomen van twee soorten uit de Friese top-vijf van meest waargenomen soorten: de Slechtvalk en het Smelleken. Daarnaast een veel zeldzamere soort in Friesland, de Klappekster. Het aantal waarnemingen is gecorrigeerd; de meest opvallende dubbeltellingen zijn geschrapt, zoals waarnemingen van verschillende waarnemers op dezelfde dag in hetzelfde kwartblok. Het onderstaande is gebaseerd op de gegevens die tot juli 1995 in ons bestand waren ingevoerd.

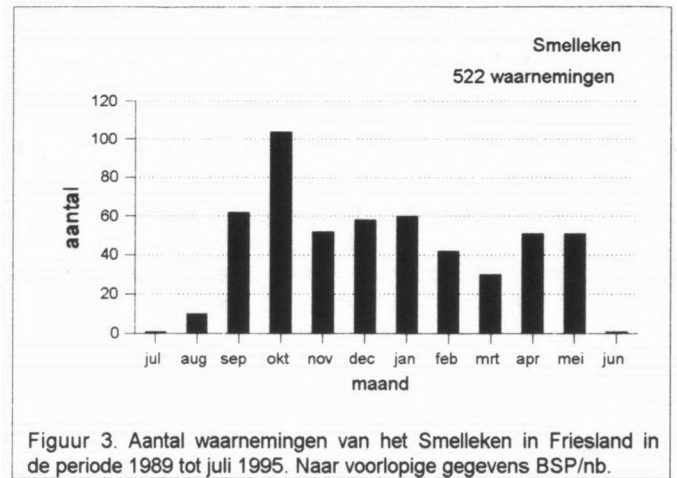
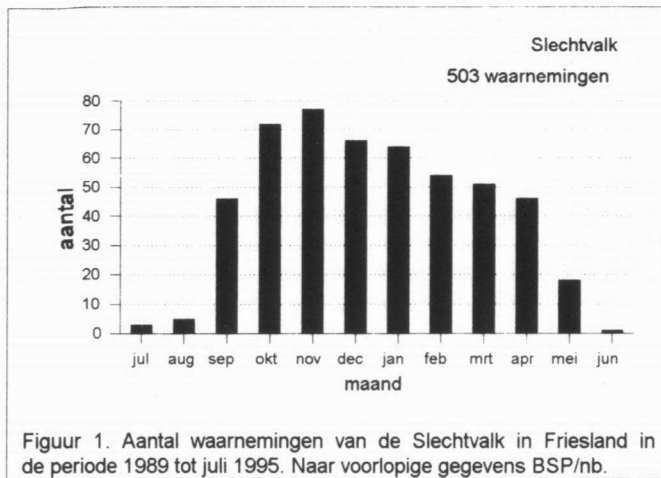
Slechtvalk

Slechtvalken broeden in bijna alle landen van Europa. Sinds kort worden in Nederland vrijwel jaarlijks (weer) één of enkele broedgevallen of broedpogingen vastgesteld (van Dijk, Hustings & Verstrael 1994). In ons land verschijnen vogels die vooral afkomstig zijn uit Zweden en Finland. Daar broeden ca. 25-35, respectievelijk 100-120 paar (Tucker & Heath 1994). Ons BSP/nb-bestand omvat, na correctie, 503 waarnemingen die op 567 vogels betrekking hebben. Dit is een verbazend hoog aantal, gelet op de vrij kleine broedpopulatie. Het hoge aantal kan deels verklaard worden uit de plaatstrouw van de wintergasten. Dezelfde vogel wordt herhaaldelijk door vele waarnemers gezien. Bovendien kan een vogel, die in een kwartblok wordt signaleerd, ook uit naastgele-

gen blokken worden gemeld. Het grote jachtgebied tijdens de overwintering kan meer dan één kwartblok beslaan.

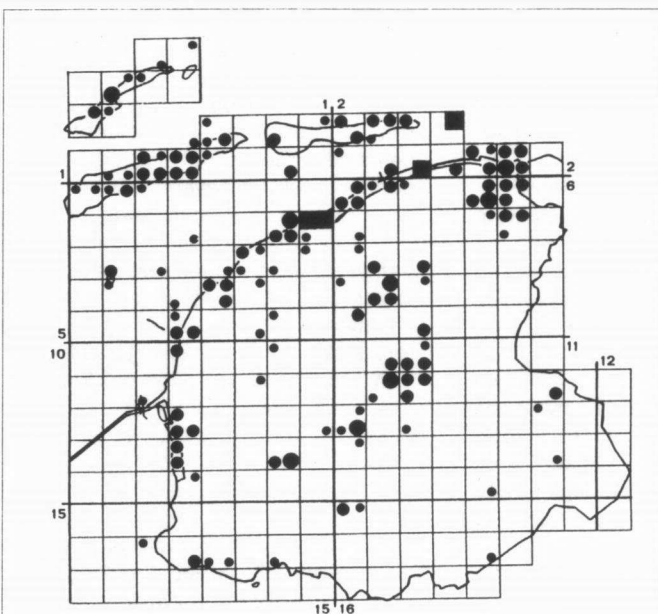
In de loop van augustus komen de eerste najaarstrekkers ons land binnen (figuur 1). In september komt de doortrek echt op gang en worden ook de winterkwartieren bezet. Ongeveer 30% van de september- en oktoberwaarnemingen heeft betrekking op overvliegende vogels. In november is nog 13% als 'overvliegend' genoteerd; daarna lijkt een vrij stabiele winterpopulatie aanwezig te zijn tot en met januari. Het lagere aantal waarnemingen in februari en maart kan wijzen op geleidelijke terugtrek van de overwinteraars naar hun broedgebieden. Doortrek en wegtrek vindt plaats in april en mei. In die maanden is zo'n 15%, respectievelijk zelfs 50% van de waarnemingen genoteerd als 'overvliegend'. Een duidelijke voorjaarspiek ontbreekt. De juni- en juliwaarnemingen komen uit verschillende jaren (alle in het Waddengebied) en kunnen wijzen op zwervers of echte overzomeraars.

De Waddeneilanden en Noord-Friesland Buitendijks leveren veel waarnemingen op (figuur 2). Het Noorderleeg en 't Schoor (bij Ternaard) zijn intensief onderzochte gebieden en zijn goed voor 35 resp. 48 waarnemingen. Daar worden bijna elke winter twee of drie vogels per kwartblok gezien. Die vogels zijn vaak weken- of maandenlang aanwezig. Ook op Engelsmanplaat wordt de soort herhaaldelijk waargenomen (en opgeschreven). In het binnenland, vooral bij waterrijke gebieden als de Oude Venen, de Groote Wielen en de omgeving van Terhorne en Sneek, verblijven regelmatig Slechtvalken bij concentraties waterwild. Andere binnenlandwaarnemingen hebben vaak betrekking op enkelingen, meestal overtrekkend. Het kleine aantal waar-

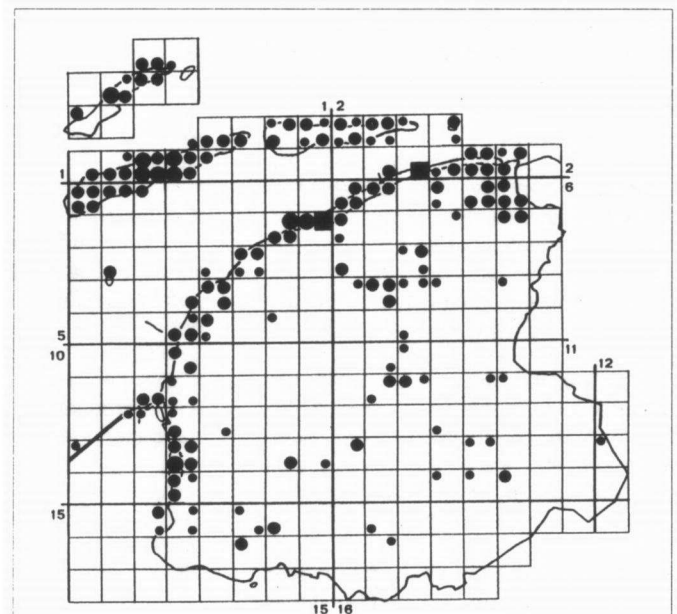

Figuur 1. Aantal waarnemingen van de Slechtvalk in Friesland in de periode 1989 tot juli 1995. Naar voorlopige gegevens BSP/nb.

Figuur 3. Aantal waarnemingen van het Smelleken in Friesland in de periode 1989 tot juli 1995. Naar voorlopige gegevens BSP/nb.

Figuur 2. Voorkomen van de Slechtvalk in Friesland van 1989 tot juli 1995. Naar voorlopige gegevens BSP/nb. Het aantal waarnemingen is weergegeven per kwartblok (● = 1 waarneming, ● = 2-10 waarnemingen, ● = 11-25 waarnemingen en ■ = 26-55 waarnemingen).

Figuur 4. Voorkomen van het Smelleken in Friesland van 1989 tot juli 1995. Naar voorlopige gegevens BSP/nb. Het aantal waarnemingen is weergegeven per kwartblok (● = 1 waarneming, ● = 2-10 waarnemingen, ● = 11-25 waarnemingen en ■ = 26-55 waarnemingen).

nemingen langs de zuidelijke IJsselmeerkust ligt mogelijk aan het gering aantal waarnemers in die regio. Op grond van de BSP/nb-gegevens schatten we dat in Friesland (vasteland en eilanden) in de afgelopen jaren 15-20 Slechtvalken overwinteren.

Vergelijking van het BSP/nb-materiaal met gegevens uit 1979-1983 (SOVON 1987) laat zien dat de soort in onze provincie veel talrijker is geworden. Dit hangt samen met de groei van de broedpopulaties in Zweden en Finland

(Tucker & Heath 1994). Friesland behoort nu tot de goede Slechtvalkgebieden van ons land en Noord-Friesland Buitendijks is zelfs één van de allerbeste gebieden (van der Winden & Hagemeijer 1994, van den Tempel & Osieck 1994).

Smelleken

Smellekens broeden in Europa in IJsland, Engeland, Skandinavië en oostwaarts tot ver in Rusland (SOVON 1987). In Skandinavië broeden vele

duizenden paren. Die vogels trekken in de herfst naar het zuiden en een deel bereikt zelfs Noord-Afrika. In het BSP/nb-bestand zitten, na correctie, 522 waarnemingen die op 579 vogels betrekking hebben. De soort wordt bij ons bijna net zo vaak gemeld als de Slechtvalk, terwijl toch véél meer Smellekens dan Slechtvalken ons land (moeten) passeren. In heel Nederland is de verhouding van het aantal BSP/nb-waarnemingen van Smelleken en Slechtvalk ongeveer 4:3 (Hustings & van Winden 1995a).

Op 30 juli 1990 is de vroegste najaarstrek-waarneming gedaan (figuur 3). Uit de eerste helft van augustus zijn drie waarnemingen bekend en uit de tweede helft van die maand komen zeven waarnemingen. In september en vooral in oktober vindt de doortrek plaats. In beide maanden heeft zo'n 25% van de waarnemingen betrekking op overvliegende vogels. De maanden november tot en met januari leveren minder waarnemingen op en deze hebben betrekking op de echte overwintersaars. Het dalende aantal waarnemingen in februari en maart wijst wellicht op geleidelijke terugtrek van onze overwintersaars, net als bij de Slechtvalk. Echter, bij het Smelleken volgt in april en mei wél een opvallende piek. Waarschijnlijk gaat het om vogels die ten zuiden van ons land hebben overwinterd en die op weg zijn naar hun broedgebieden. In beide maanden heeft zelfs 50% van de waarnemingen betrekking op overvliegende vogels. De meiwaarnemingen vallen voor 80% in de eerste helft van de maand. Daarna loopt de trek geleidelijk af. De laatste voorjaarswaar-

neming is gedaan op 1 juni 1994. Echte zomerwaarnemingen, zoals bij de Slechtvalk, ontbreken.

De verspreiding lijkt op het eerste gezicht op die van de Slechtvalk (figuur 4). Beide soorten bewonen dezelfde open landschappen. Het Smelleken is uit 20 kwartblokken méér gemeld dan de Slechtvalk en heeft dus een iets ruimere verspreiding. Dit zal verband houden met de ruimere verspreiding van prooidiersoorten zoals piepers, leeuweriken en vinken; terwijl Slechtvalk-prooien (watervogels) meer geconcentreerd voorkomen. Concentraties van waarnemingen in het binnenland ontbreken; deze komen bij de Slechtvalk wél voor.

De meeste waarnemingen komen weer uit door waarnemers veel bezochte gebieden als 't Schoor' en het 'Noorderleeg' met respectievelijk 54 en 33 waarnemingen. Daar zijn in het winterhalfjaar altijd wel één of twee Smellekens aanwezig. De verschillen in het aantal waarnemingen tussen andere kustkwartblokken tonen waarschijnlijk meer het voorkomen van waarnemers,

dan het voorkomen van Smellekens.

Vergelijking van het BSP/nb-materiaal met gegevens uit 1979-1983 (SOVON 1987) laat geen opvallende verschillen zien. Dit is in overeenstemming met het gegeven dat de broedpopulatie in Skandinavië vrij stabiel van omvang is. Opmerkelijk is de recente vaststelling dat het aantal BSP/nb-meldingen voor heel Nederland vanaf 1991 een licht dalende trend laat zien (Hustings & van Winden 1995b).

Echte zomerwaarnemingen zijn in Friesland uit het verleden wel bekend van ondermeer Terschelling (Tanis 1963) en Ameland in 1987 (FFF-Amelandproject, ongepubliceerd).

Ook voor deze soort is Friesland een van de betere provincies van ons land (Hustings & van Winden 1995b).

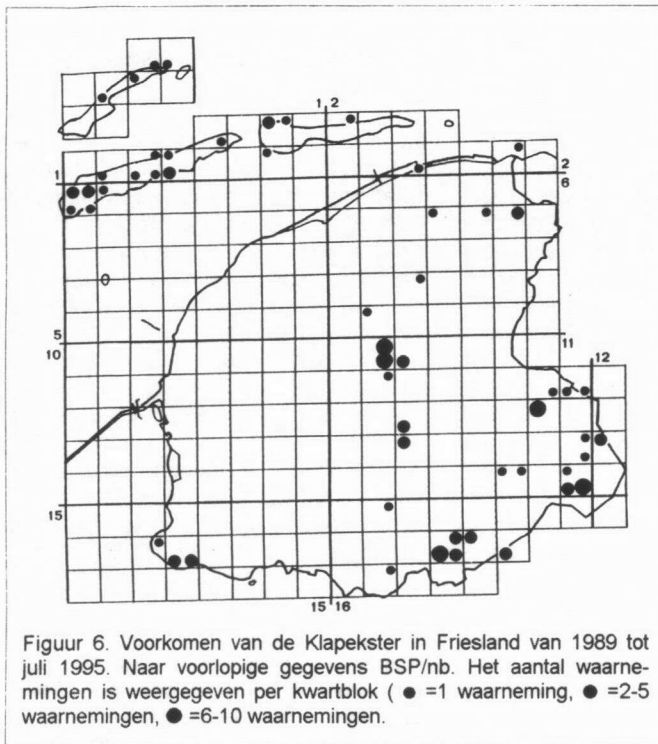
Klapekster

Klapeksters broeden in bijna heel Europa. In ons land broeden tegenwoordig hooguit 15-40 paren; de meeste op de Veluwe (van Dijk, Hustings & Verstraal 1994). In Skandinavië komen

Slechtvalk met prooi

foto Simon Bijlsma / Steven Ruiter

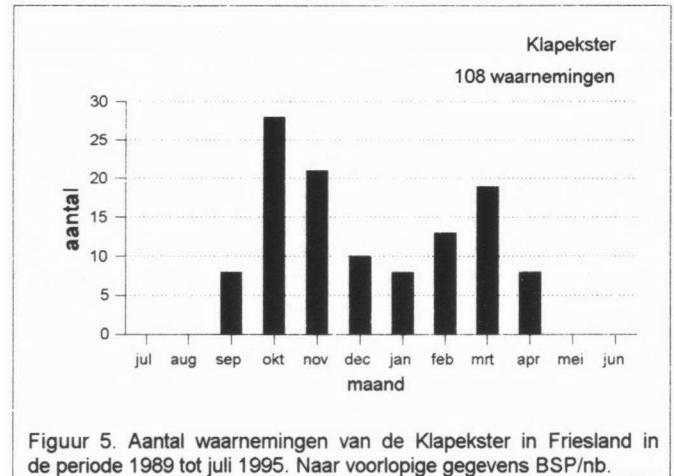
nog duizenden broedparen voor (Tucker & Heath 1994). Die vogels trekken deels naar het zuiden en bezoeken ons land.

Het Friese BSP/nb-bestand bevat, na correctie, 108 waarnemingen van 115 vogels. Bijna steeds wordt maar één vogel gezien; drie keer zijn twee vogels bijeen gezien en één keer zelfs vier (9 oktober 1990, Gaasterland).

Figuur 5 laat zien dat de Klapekster bij ons een echte doortrekker en, in mindere mate, een wintergast is.

Uit de maanden mei tot en met augustus is geen enkele waarneming bekend. De eerste septemberwaarneming is op de 11e. Oktober en november zijn duidelijk de beste maanden en leveren bijna de helft van alle waarnemingen op. De maartpiek is opvallend en in april loopt de trek ten einde. De laatste waarneming is van 23 april.

Figuur 6 geeft een frappant beeld. De soort is op de Waddeneilanden gezien, op het vasteland alleen in de oostelijke helft en plaatselijk in Gaasterland. Die gebieden worden gekenmerkt door meer of minder gevarieerde landschappen met afwisseling van open delen (cultuurland, heide) en bebouwing. Het open, boomarme kleigebied in het westen van de provincie is niet

geschikt voor de soort. Niet zichtbaar is op het kaartje, dat de waarnemingen op de eilanden bijna alle uit het najaar komen (vooral oktober).

Winterwaarnemingen ontbreken daar volkomen. Bijna alle winterwaarnemingen komen uit het (Zuid)oostelijk deel van de provincie. Dat is een reëel beeld; het kan niet uit waarnemers-effecten verklaard worden. Enkele gebieden zoals de Oude Venen en de Lindevallei springen er uit. Hier worden in vrijwel elk winterhalfjaar één of meer Klapeksters gezien. Hetzelfde geldt voor enkele andere kwartblokken in de Zuid-oosthoek.

Bij vergelijking van het BSP/nb-materiaal met gegevens uit 1979-1983 (SOVON 1987) kan moeilijk worden vastgesteld in hoeverre of het voorkomen van de Klapekster in Friesland is veranderd. Uit gebieden elders in het land, zoals op de Veluwe, is bekend dat het aantal doortrekkers en wintergasten is afgenomen in de afgelopen twintig jaar (Bijlsma 1986). Enkele veranderingen in Friesland komen wel naar voren. In de periode 1979-1983 viel, in ieder geval op de eilanden, de trekpiek in april in plaats van in maart (SOVON 1987). Bovendien zijn uit de jaren 1968-1987 wél waarnemingen bekend in de maanden mei t/m augustus van onder andere Terschelling en Ameland (Zwart 1985, FFF-Ameland-project, ongepubliceerd). De afname in ons land houdt vermoedelijk verband met een veranderde

trekstrategie van de Scandinavische broedvogels. Zij trekken tegenwoordig minder ver en blijven deels noordelijk van ons land overwinteren. De omvang van de broedpopulatie in Scandinavië is vrij stabiel.

In enkele andere gebieden is de kans op een Klapekster-waarneming veel groter dan in Friesland. In Oost-Brabant is de Klapekster één van de talrijkste BSP/nb-soorten, met bijna 600 waargenomen vogels tussen 1989 en 1994 (SOVON 1995). Drente en de Veluwe zijn ook relatief goede streken (SOVON 1990). Meer dan in Friesland geldt daar nog steeds: 'een winters heideveld zonder Klapekster is als een schilderij zonder handtekening' (citaat uit SOVON 1987).

Dankwoord

Hieronder noemen we de waarnemers die formulieren instuurden in de afgelopen jaren. Uit de periode 1989 t/m 1991 zijn de waarnemingen afkomstig van SOVON-Beek. Uit die jaren kennen we de namen van de waarnemers niet. Vanaf 1 januari 1992 verwerken we de formulieren zelf, inclusief de namen van de waarnemers. Naast de anonieme tellers uit 1989 t/m 1991 bedanken we:

A. Baas (Alkmaar), S. Bakker (Oldemarkt), T. Bakker (Groningen), P. Bauwens (Utrecht), M. Berlijn (Epen), R.F.J. van Beusekom (Huizen), P. de Boer (Leeuwarden), S. Boersma (Stiens), E.W.F. Brandenburg (Bolsward), R. Brouwer (Callantsoog), P. de Bruin (Haringen), A.J. Cameron (Wierum), C.A. Crommelin (Amsterdam), L. Dijkssen (Den Hoorn), E. Douma (Anjum),

K. Eradus (Grave), F.C. Erhardt (Doorwerth), F. Feddema (Ferwerd), A. Ferwerda (St. Annaparochie), P. Ferwerda (Leeuwarden), H. Groot (Santpoort-N), T. de Groot (Gorredijk), F.G.S.M. Hieselaar (Heemstede), E.M. van Hijum (Warns), Y.S. Hoekstra (Amersfoort), N.C. Hoogendoorn (Lelystad), J.C.E.W. Hooijmeijer (Koudum), J.N. IJnsen (Stiens), K. Jager (Lippenhuizen), T. Jager (Wolvega), J. Jansen (Broekhuizenvorst), J. de Jong (Nijkerk), J. de Jong (Ureterp), J.F. de Jong (Buren), J.W. de Jong (Haren), D.A. Jonkers (Blaricum), J. Jukema

(Oosterbierum), P.G. Kan (Wormerveer), R. Kleefstra (Akkrum), B. Koks (Groningen), R. Kreeftenberg (Bolsward), D. Kuiken (Harlingen), F. Major (Kampen), T. Mank (Bilthoven), J. Nienhuis (Haren), F. Nijland (Gytsjerk), W.T. de Nobel (Amsterdam), M.P. Othof (Groningen), E. Oosterveld (Opende), O. Overdijk (Wanneperveen), A. Ouwerkerk (Hoorn), R. Penninx (Annen), J. Pilzecker (Leuvenheim), H. Raaijmakers (Aarderwijk), J. Roosma (Makkinga), H. Ruiten (Langelille), A. Schaftenaar (Wageningen), P.G. Schrijvershof (Rotterdam), K. Scholten

(Bakkeveen), D. Schut (Leeuwarden), H. Smit (Alkmaar), W. & R. van Splunder (Heiloo), A. van der Spoel (Groningen), L. Stegeman (Alkmaar), M.J. Swart (Drachten), W. Tijsen (Westerland), J. van de Tillaart (Veghel), P. Thomas (Bennebroek), A. Tol (Buitenpost), J.J.M. van Tongeren (Helledoorn), M. Versluys (Harlingen), W. van de Waal (Amsterdam), P. Wiersma (Groningen), J. van der Winden (Utrecht), B. Winters (Medemblik), P. Zegers (Heibloem), O.W. Zijlstra (Nieuwe Niedorp).

literatuur

- Bijlsma R.G. 1986. De achteruitgang van de Klapekster als wintergast. *Limosa* 59: 94-96
- van Dijk A.J., F. Hustings & T. Verstrael 1994. SOVON Broedvogelverslag 1992. SOVON-monitoringverslag 1994/03. SOVON, Beek-Ubbergen
- Hustings F. & E. van Winden 1995a. Eerste vijf jaren BSP-nietbroedvogels. *SOVON-Nieuws* 8(1): 10-12
- Hustings F. & E. van Winden 1995b. Het Smelleken; een valk met kwik in de staart. *SOVON-Nieuws* 8(4): 9-10
- Scholten K, M. Versluys & D. Schut 1995. Zeldzame en schaarse trekvogels in Friesland, 1989-1993. *Twirre* 6(1): 1-4
- SOVON 1987. Atlas van de Nederlandse vogels. SOVON, Beek-Ubbergen
- SOVON 1990. BSP Niet-broedvogels 1990. *SOVON-Nieuws* 3(4): 8-9
- SOVON 1995. Districtsnieuws. *SOVON-Nieuws* 8(1): 5
- Tanis J. 1963. De vogels van Terschelling. *Fryske Akademy*, Leeuwarden
- van den Tempel R. & E. Osieck 1994. Belangrijke Vogelgebieden in Nederland. Technisch Rapport 13, Vogelbescherming Nederland, Zeist
- Tucker G.M. & M.F. Heath 1994. Birds in Europe: their conservation status. *Birdlife International (Birdlife Conservation Series no.3)*, Cambridge, U.K.
- van der Winden J. & W. Hagemeijer 1994. Verspreiding Slechtvalk en Zeearend in winterhalfjaar. *SOVON-Nieuws* 7(1): 8-9
- Zwart F. 1985. De broedvogels van Terschelling. Van Gorcum, Assen

SOVON-Friesland, districtscoördinator Dick Schut, Bleeklaan 76, 8921 HD Leeuwarden (058-2130221).

OPROEP TELLING KIEVITEN, GOUDPLEVIEREN EN WULPEN

12 en 13 oktober 1996 (en 16 en 17 november 1996)

De Nederlandse Steltloperwerkgroep en SOVON organiseren in oktober en november opnieuw steltloperstellingen. In november 1993, '94 en '95 zijn die eerder door de NSWG gehouden. In Friesland zijn in november 1988 en 1989 kievitentellingen gehouden. Door vroeg invallende vorst zijn laatstgenoemde kievitentellingen danig beïnvloed. Om die reden is in Friesland aan de latere tellingen in november niet meegedaan.

Nu er ook in oktober geteld gaat worden is het voor Friesland zeer de moeite waard om weer mee te doen. Voor de telling van november kan bekeken worden of er voldoende animo is.

Het doel van de telling(en) is om voor heel Nederland een integraal overzicht te krijgen van de aantallen en verspreiding steltlopers die in het najaar in de gras- of bouwlanden van Nederland verblijven, met de nadruk op Kievit, Goudplevier en Wulp.

Om de telling succesvol te maken moet het liefst heel Friesland geteld worden. Dat is bij de vorige tellingen niet gelukt. Graag wil ik een beroep doen op alle geïnteresseerden om met de telling in oktober mee te doen!

Als je belangstelling hebt dan kun je je aanmelden bij coördinator steltloperstellingen:

Hans de Waard, It Búterfabryk 15, 9001 DN Grou. Tel: 0566-622331 of 058-2925397. Mocht je ook belangstelling hebben voor de novembertelling laat dat dan ook even weten.

Hans de Waard